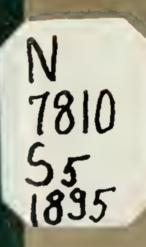
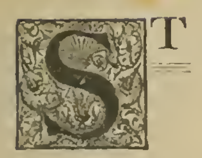
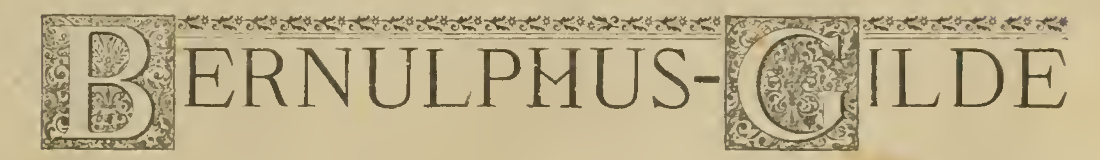
Sint Bernulphus-gilde
Verslag
1895

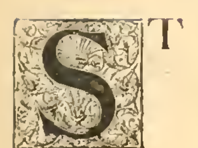
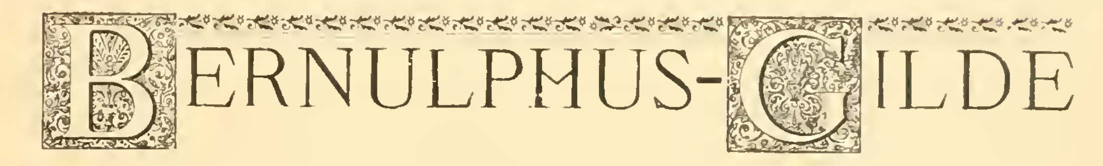

St Bernulphus-Gilde

UTRECHT.

VERSLAG 1895.

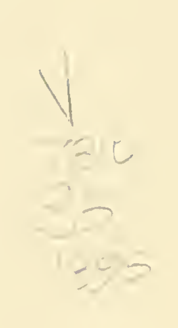

St BERNULPHUS-GILDE

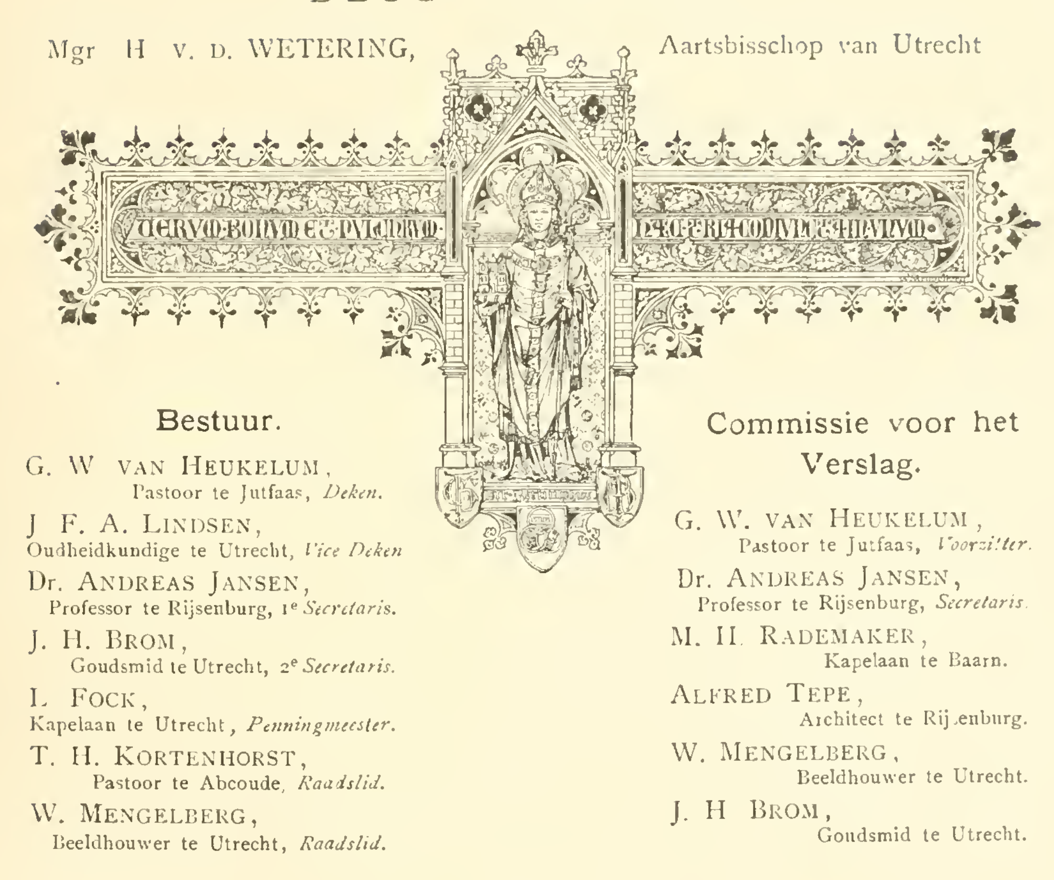
UTRECHT.

VERSLAG 1895.

BESCHERMHEER

Mgr H. v. d. WETERING, Aartsbisschop van Utrecht

Bestuur.

G. W. van Heukelum,
Pastoor te Jutfaas, *Deken.*

J. F. A. Lindsen,
Oudheidkundige te Utrecht, *Vice Deken*

Dr. Andreas Jansen,
Professor te Rijsenburg, 1e *Secretaris.*

J. H. Brom,
Goudsmid te Utrecht, 2e *Secretaris.*

L. Fock,
Kapelaan te Utrecht, *Penningmeester.*

T. H. Kortenhorst,
Pastoor te Abcoude, *Raadslid.*

W. Mengelberg,
Beeldhouwer te Utrecht, *Raadslid.*

Commissie voor het Verslag.

G. W. van Heukelum,
Pastoor te Jutfaas, *Voorzitter.*

Dr. Andreas Jansen,
Professor te Rijsenburg, *Secretaris.*

M. H. Rademaker,
Kapelaan te Baarn.

Alfred Tepe,
Architect te Rijsenburg.

W. Mengelberg,
Beeldhouwer te Utrecht.

J. H. Brom,
Goudsmid te Utrecht.

Bestuur van het Aartsbisschoppelijk Museum.

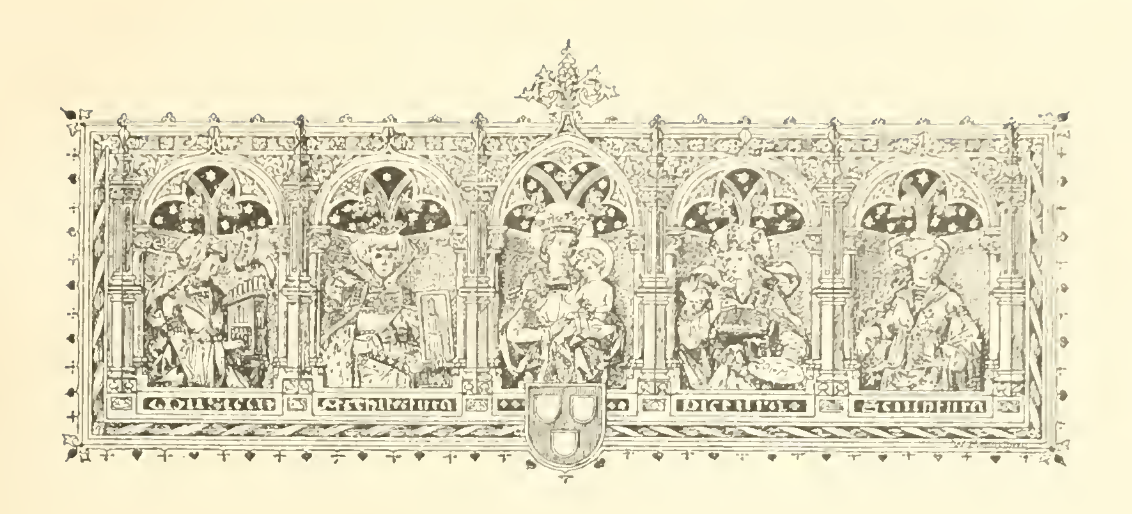
G. W. van Heukelum, Pastoor te Jutfaas, *Directeur.*

J. F. A. Lindsen, Oudheidkundige te Utrecht, *Conservator.*

Dr. A. C. M. Schaepman, Secretaris van het Aartsbisdom, *Secretaris.*

T. H. Kortenhorst, Pastoor te Abcoude, *Penningmeester.*

J. A. S. van Schaik, Secretaris van het Aartsbisdom, *Bibliothecaris.*

VERGADERINGEN

VAN HET

St. BERNULPHUS-GILDE.

VERGADERING VAN 10 JANUARI 1895.

De vice deken opent de zitting met de mededeeling, dat de deken door eene lichte ongesteldheid weerhouden wordt de vergadering bij te wonen en als naar gewoonte de werkzaamheden van het jaar met een toespraak te inaugureeren. In zijn plaats en in zijn naam uit hij de beste wenschen voor het Gilde en zijne leden en geeft, na lezing en goedkeuring van het verslag der vorige zitting, het woord aan den eersten secretaris, Dr. Andreas Jansen.

Spreker zegt, op verzoek van zijn medeleden in het bestuur de gilde-broeders te zullen onderhouden over een van de twee groote dooden van het vorige jaar, die in onzen kring zeker moeten worden herdacht, te weten van Commendatore

Giovanni Battista de Rossi en van Baron Jean Béthune d' Ydewalle. Terwijl hij hoop mag geven, dat in de algemeene vergadering van dit jaar Dr Schaepman eene rede zal houden ter gedachtenis van laatstgenoemde, ons onvergetelijk eerelid, wenscht hij thans te spreken over het leven en de werken van den vorst der christelijke oudheidkunde, Giovanni Battista de Rossi.

Het leven van de Rossi, zoo ongeveer begon Dr Jansen, is zijn arbeid, en die arbeid, zoo menigvuldig in zijn voortbrengselen, vertoont de grootst mogelijke eenheid.

Geboren te Rome 23 Februari 1822 verried de Rossi reeds als leerling van het Collegium Romanum zijn aangeboren neiging; met voorliefde verdiepte hij zich in de levens der Heiligen, en als door instinct gedreven trachtte hij de sporen na te gaan, welke het Christendom te Rome had achtergelaten, sedert St. Petrus daar zijn zetel vestigde. Aan de pauselijke universiteit de Sapienza verwierf hij na schitterende studiën den titel van doctor in de rechten; toch sloeg hij niet de loopbaan in, welke de verworven titel en zijn geboorte hem schenen aan te wijzen: met beslistheid koos hij de beoefening der christelijke oudheidkunde tot zijn levenstaak, en reeds toen voorzag en overzag hij den weg, welken hij op het nog weinig ontgonnen gebied ten einde toe zou volgen. En hoe groot en stellig de verwachting was, welke hij van de vervulling zijner levenstaak koesterde, hoe gering men daarentegen in de toonaangevende kringen dacht over het nut der christelijke oudheidkunde, blijkt o. a. uit een door Spreker medegedeeld onderhoud, dat de jonge doctor in de rechten op den dag zijner promotie had met een hem bevriend aanzienlijk Romeinsch prelaat.

Natuurlijk zag de jonge vorscher in Rome's catacomben het eerste en voornaamste veld zijner onderzoekingen. Het doorvorschen van de *Roma sotteranea* was de arbeid, die al zijn overige werken beheerscht; aan zijn reuzenwerk van dien naam arbeidde hij nog toen hij overleed. Wel had de Rossi hier vele voorgangers gehad; maar slechts één hunner boezemde hem eerbied in, omdat alleen deze op wetenschappelijke wijze was te werk gegaan. Aan Antonio Bosio, die omstreeks 1580 het eerst de catacomben had doorzocht, kende hij den eerenaam van Christophorus Columbus der Roma sotteranea toe. Op diens voorbeeld ging hij vooreerst en voornamelijk te rade bij de overlevering der middeleeuwen. Deze raadplegende overtuigde hij zich weldra, dat het onderaardsche Rome sedert het einde der negende eeuw in vergetelheid was geraakt. Aan dat tijdstip ging, gelijk hem eveneens spoedig bleek, een tijdperk vooraf, gedurende hetwelk de catacomben vooral beschouwd werden als ontruimde heiligdommen. Wegens de invallen der Germanen had men de relieken der h.h. martelaars uit de catacomben weggehaald en naar de kerken in de stad overgebracht; desniettemin bezocht en vereerde men die eerbiedwaardige onderaardsche gangen en vertrekken nog veelvuldig. De tijdgenooten van St. Gregorius den Groote plachten er de feestdagen der beroemdste martelaars te vieren en aan de vrome pelgrims hunne graven te toonen. Ten behoeve dier pelgrims, die van heinde en verre kwamen, stelde men *itineraria*

saam, van welke er sommige voor ons bewaard zijn gebleven. Niet weinigen dier pelgrims waren geletterde mannen, wier aandacht natuurlijk bijzonder getrokken werd door de gedenksteenen, welke de oude pausen Damasus, Leo, Symmachus, Virgilius in het onderaardsche Rome hadden doen plaatsen. Sommigen hunner copieerden de opschriften, welke zij hier en daar lazen, en laschten ze in in de beschrijvingen hunner beevaart. Anderen maakten er gebruik van, om wanneer zij naar hun ver verwijderd vaderland waren teruggekeerd, naar Afrika, naar Gallië, naar Engeland, hunne inheemsche heiligdommen met inschriften te versieren.

Het is met behulp van deze en soortgelijke monumenten en op het voetspoor van Bosio, dat de Rossi er in slaagde, de topographie te reconstitueeren der Romeinsche catacomben als heiligdommen en bedevaartsoorden. Maar verder opgaande in de oudheid ontdekte hij weldra, dat er aan het genoemde tijdperk een ander voorafging, gedurende hetwelk de Christenen van Rome zonder onderscheid van stand in of bij de catacomben begraven werden. De aanvang van dit tijdperk moest klaarblijkelijk tot in de hoogste oudheid opklimmen, maar het viel moeilijk te bepalen, wanneer het eindigde. Door ook hier volgens een vaste wetenschappelijke methode te werk te gaan — het zorgvuldig groepeeren van de bij de ontgravingen op verschillende diepten gevonden gedateerde inschriften — slaagde de Rossi er in, met volle zekerheid voor genoemd tijdperk een dubbelen slottermijn aan te wijzen; met den eersten, samenvallende met de verovering van Rome door Alarik (412), eindigde de tijd van de begrafenissen *in* de catacomben, in de onmiddellijke nabijheid van de graven der martelaars; de tweede termijn, beantwoordende aan de oorlogen der Gothen in het midden der zesde eeuw, besloot den tijd, gedurende welken men de *boven* de catacomben gelegen terreinen als begrafenisplaatsen placht te bezigen.

Had de Rossi bij het opsporen der topographie van het onderaardsche Rome slechts den weg verder te vervolgen, dien reeds Bosio had ingeslagen, bij het schiften en rangschikken der christelijke inschriften moest hij geheel zelfstandig zich het pad banen. Men weet niet wat meer te bewonderen, de scherpzinnigheid of de volharding, waarmede hij zich van die taak kweet. De resultaten van dien arbeid zijn vereenigd in zijn eerste groote werk: *Inscriptiones Christianae urbis Romanae septimo saeculo antiquiores.* Omstreeks twaalfhonderd gedateerde inschriften werden hier vereenigd gepubliceerd. Verreweg de meeste dezer bevatten echter meer dan tijdsbepalingen; zij vertoonden tevens zinnebeelden, formulieren, verkortingen enz., wier ontwikkeling in den loop der eeuwen door de hen vergezellende datum's kon worden nagegaan. Zonder veel inspanning kon de Rossi uit de samenstelling der inscriptie's het onderscheid opmaken tusschen de oudste en de jongste teksten, tusschen die uit den tijd van Marcus Aurelius en die uit den tijd van Justinianus. Zoo had hij in de gedateerde teksten het middel gevonden, om de niet gedateerde naar tijdsorde te rangschikken, en leerde hij uit de monumenten in schrift besluiten tot den ouderdom der monumenten in beeld;

zelfs vermocht hij thans ook uit de niet gedateerde inschriften, die hij in de verschillende localiteiten ontmoette, den tijd af te leiden, waarin deze waren aangelegd. Al de oud-christelijke monumenten van Rome, en daarmede die van de geheele wereld, werden zoodoende verdeeld volgens chronologische, vast omlijnde lagen. Voortaan mocht men zich niet meer vergenoegen met algemeene gezegden als „de oude christenen, de geloovigen der eerste eeuwen, de oorspronkelijke kerk." De oudheidkunde had thans kracht genoeg gewonnen, om aan de geschiedenis te hulp te kunnen komen.

Geheel de verdere wetenschappelijke arbeid van de Rossi met zijn schitterende resultaten vloeit voort uit de twee aangeduide premissen, de topographische, die hij ten deele van Bosio had georven, de chronologische, die wij geheel aan hem alleen te danken hebben. Het een na het andere werden nu al de onderaardsche heiligdommen teruggevonden en grootendeels ook wetenschappelijk onderzocht. Bij dat onderzoek had de groote vorscher een machtigen helper in zijn broeder Michaël, een geoloog van naam. Met groote zorgvuldigheid werden plannen der catacomben vervaardigd en de architektonische bijzonderheden opgenomen, en zoodoende ontdekte men, dat b. v. deze gang was gegraven vóór gene, dat sommige gangen en vertrekken, thans deel uitmakend van een uitgestrekt labyrinth, langen tijd zelfstandig hadden bestaan en voorheen met geen andere verbonden waren, dat zij langs een eigen trap konden worden bereikt, enz. Die ontdekkingen maakten het weldra mogelijk, in de onderaardsche coemeteria een bepaald getal afdeelingen te onderscheiden, die oorspronkelijk van elkander onafhankelijk waren, of, met andere woorden, in elk coemeterium eenige oorspronkelijke kernen (nuclei) aan te wijzen, rondom welke zich de groote doodensteden hadden ontwikkeld.

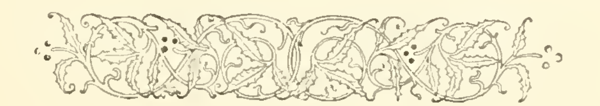
De meeste dier nuclei wijzen door hun inschriften, hun versiering, zelfs door hun structuur op een zeer hoogen ouderdom. Door ze nauwkeurig te onderzoeken overtuigde zich de Rossi, dat het begraafplaatsen van familiën waren, en wel van aristocratische familiën, in welke het christendom reeds zeer vroegtijdig ingang moest hebben gevonden. Zoo slaagde hij er in, de graven aan te wijzen van de christenen uit het keizerlijk huis der Flaviërs, zelfs uit het huis der Antonini, d. i. van de bloedverwanten van Marcus Aurelius. De namen der *Pomponii Bassi* en der *Pomponii Graecini*, die der *Caecilii*, der *Dasumii* werden ontdekt in de oudste gedeelten van het coemeterium van S. Callixtus. Aan de via Salaria vond hij, eerst weinige jaren geleden, de begraafplaats der *Acilii Glabriones*. Deze en soortgelijke ontdekkingen dienen thans tot opheldering van zekere duistere teksten uit Tacitus, Suetonius en Dio Cassius. Kon men op grond van genoemde plaatsen voorheen hoogstens gissen, dat het Christendom sedert den tijd der Flaviërs en van Trajanus bekeerlingen had gewonnen in de hoogste kringen, thans staat dit volledig vast.

Door het gezegde meende spreker aan de leden althans eenig denkbeeld te hebben gegeven van de streng wetenschappelijke methode, welke de Rossi

volgde, van de vertrouwbaarheid, den omvang en het gewicht zijner ontdekkingen. Schoon zich nooit latende verleiden door het streven, om als apologeet van het Christendom op te treden, heeft hij feitelijk meer ter verdediging der Kerk bijgedragen dan onze beste apologeten van beroep; voor wie niet opzettelijk de oogen sluit, is door de Rossi's arbeid alle twijfel weggenomen omtrent de identiteit der Katholieke Kerk en der oude Kerk van Rome. Van bijzonder gewicht zijn de ontdekkingen van De Rossi voor de geschiedenis der christlijke kunst. Vooreerst toch heeft de geniale vorscher voor goed eene dwaling weerlegd, die even dwaas als in anti-christelijke en anti-katholieke kringen algemeen verspreid was, de dwaling, dat het Christendom oorspronkelijk een afkeer zou hebben gehad van de kunst. De Rossi's onderzoekingen hebben bewezen, dat de christelijke kunst te gelijk met het Christendom is geboren, dat zij als een heerlijke bloem uit de Romeinsche doodenstad is opgerezen. Voorts heeft hij aangetoond, dat zij van den beginne af in aard en wezen geheel zelfstandig was, al ontleende zij aan de heidensche kunst vormen en procedé's Eindelijk en vooral heeft de Rossi de heerlijke symboliek der oud-christelijke kunst voor ons ontsloten en daarmede aan de hedendaagsche kunstenaars een nieuw element van bezieling gegeven.

Na uit zijn persoonlijke herinneringen nog een en ander te hebben medegedeeld omtrent de beminnelijke persoonlijkheid van den grooten vorscher, eindigde Dr. Jansen zijne lezing met eene aanhaling uit eene lijkrede, kort na de Rossi's dood uitgesproken door den beroemden en geleerden abbé Duchesne: „De mensch was in de Rossi zeker nog grooter dan de geleerde. Hij droeg in zijne ziel een diepen en mededeelzamen vrede. *In pace.* Dikwerf heeft hij deze woorden ontcijferd op de grafschriften der oude christenen; men kan ze beschouwen als de samenvatting zijns levens. Zij hebben weerklonken onder de gebeden, welke de Kerk uitsprak bij het graf van haar beroemden zoon. Men zal ze zonder twijfel beitelen op zijn grafsteen. Zijne leerlingen, de voortzetters van zijn arbeid, zullen goed doen, die woorden tot hun leuze te nemen; dat zal zeker niet de minst waardige hulde zijn, welke zij aan zijne dierbare nagedachtenis zullen brengen."

Nadat de vice-deken Dr. Jansen den dank der vergadering had betuigd voor zijne leerzame lezing, sloot hij op de gewone wijze de zitting.

JAARLIJKSCHE ALGEMEENE VERGADERING,

gehouden Woensdag 17 Juli te Utrecht in een der zalen van den heer Okhuyzen.

DOOR een aanzienlijk getal leden, waaronder niet weinigen van verre gekomen waren, bijgewoond, werd de vergadering ten 7 uur met gebed door den deken geopend, die in zijn gewaad van Kamerheer van Z. H. den Paus de blinkende gildeketen om de schouders droeg. Nadat de eerste secretaris de notulen van de laatste algemeene vergadering had voorgelezen, nam de deken het woord.

Nu hij zich opnieuw omringd zag door velen hunner, die het jubelgetij van het vorige jaar met zooveel opgewektheid medevierden, zou spreker haast bezwijken voor de bekoring, om zich op dit oogenblik in de herinnering aan die schoone dagen te vermeien. Maar dan zou hij slechts in herhaling kunnen treden van hetgeen in het pas uitgegeven Verslag op zeer aanschouwelijke wijze wordt verhaald. Terwijl hij derhalve de gildebroeders naar genoemd verslag verwijst, neemt hij de gelegenheid te baat, om den verslaggevers den dank der leden te betuigen voor de bijzondere zorg, welke zij aan de uitgave van het verslag over de jaren 1893 en 1894 hebben gewijd.

Het vorige jaar had — hoe kon het anders? — van de gildebroeders meer tijd en inspanning geeischt dan zijne voorgangers. Op de actie was, zooals zulks gewoonlijk geschiedt, eene kleine reactie gevolgd. Er was dit jaar nog maar ééne gewone vergadering gehouden, en tot het ondernemen van eene grootere gildereis had het bestuur de gildebroeders dit jaar niet durven uitnoodigen. Het hoopte hen echter in het toekomend jaar wederom met het beste gevolg buiten de grenspalen van het vaderland, naar België of Noord-Duitschland, te geleiden en nog in den loop van dezen winter het verzuim van het voorjaar in te halen. Verschillende leden hadden reeds op zich genomen, in de wintervergaderingen aan hunne medeleden belangwekkende kunstbeschouwingen te geven.

Met voldoening kon overigens Spreker constateeren, dat het Gilde zich in zijne oude kracht en sterkte handhaaft. Naar mate de levensjaren van het Gilde klimmen, ontrooft ons natuurlijk de dood steeds talrijker leden, die van den beginne af tot het Gilde behoorden. Maar steeds komen jonger broeders, vooral uit onze geestelijkheid, onze gelederen aanvullen. Sedert 1880 bleef de getalsterkte der gildebroeders over 't algemeen genomen gelijk.

Twee mannen, die ons ontvielen, moeten heden met innige dankbaarheid worden herdacht. Over de onwaardeerbare verdiensten van ons eerelid Baron Jean Béthune d' Ydewalle, die tot ons Gilde van zijne stichting af in de innigste betrekking stond, zal onze getrouwe Doctor straks eene rede houden. Spreker acht zich verplicht, een woord van dankbare hulde te wijden aan onzen Doorluchtigen Beschermheer, Mons. Petrus Mathias Snickers, 2 April j.l. in den Heer ontslapen. Onze overleden

Aartsbisschop placht zich, men weet het, niet meer dan strikt noodig was op den voorgrond te plaatsen. Maar waar hij, zonder te worden opgemerkt, eene goede zaak kon bevorderen, daar verzuimde hij het nooit. De zaak nu van het St. Bernulphus-gilde, de zaak van de christelijke, en vooral van de kerkelijke kunst, was voor mgr. Snickers zulk een goede zaak. Onze ontslapen herder heeft dan ook, wel is waar meestal in bescheiden stilte, maar bij gelegenheid van ons jubilé in het vorig jaar ook openlijk aan het Gilde zijn steun verleend, zijn sympathie op ondubbelzinnige wijze betoond. En wat aanzienlijke offers onze Doorluchtige Beschermheer gebracht heeft voor het Aarts-bisschoppelijk Museum, acht Spreker zich ook thans nog niet gerechtigd te verhalen. Uit persoonlijke ondervinding weet de deken — en zeker velen onzer kunstenaars met hem —, dat Mgr. Snickers met belangstelling kennis nam van de plannen voor nieuwe kunstwerken ten behoeve van onzen heiligen godsdienst en dat hij daarbij vooral voor het practische en doelmatige dier werken een goeden en gezonden blik toonde te hebben. De gedachtenis van onzen tweeden Beschermheer zal bij ons in hooge eere blijven. Zeker als wij zijn, dat zijn doorluchtige Opvolger op den zetel van St. Willibrord en St. Bernulphus, mgr. Henricus van de Wetering, tot dusverre een getrouwe medebroeder, zijne voorgangers zeker ook als Beschermheer zal willen opvolgen en als zoodanig zeker ook onze groote zaak krachtig zal helpen bevorderen, gaan wij met vertrouwen de toekomst tegemoet.

Spreker eindigde zijne toespraak ongeveer als volgt: Als Dr. Schaepman straks op de hem geheel eigen aanschouwelijke wijze voor ons het beeld zal doen herrijzen van Baron Béthune, dan moge ieder uwer dat beeld medenemen in zijn hart, niet slechts of voornamelijk ter bewondering, maar vooral ter navolging. Dan zal deze feestelijke bijeenkomst het hare bijdragen tot groei en bloei van ons dierbaar Gilde van St. Bernulphus.

Vervolgens verkreeg de penningmeester het woord om verslag uit te brengen over den finantieelen staat.

Uit zijne mededeelingen bleek, dat de uitgaven aanzienlijk hooger waren dan in het jaar te voren; zij bedroegen niet minder dan *f* 1684,20[5]. De oorzaak daarvan moest vooreerst hierin gezocht worden, dat er een dubbel jaarverslag moest worden uitgegeven. De onkosten aan de uitgave verbonden waren te grooter, omdat het bestuur gemeend heeft aan de schrijvers van het verslag een bescheiden honorarium te moeten toekennen. Buitendien maakte de viering van het jubilé buitengewone uitgaven noodig. Het bestuur heeft zich daarom genoopt gezien, twee stukken te verkoopen ter waarde van *f* 296.— Desniettemin blijft nog een nadeelig saldo van *f* 392.17[5], dat echter naar de penningmeester vertrouwt, voor een goed deel uit het overschot van het volgend jaar zal kunnen worden gedekt.

Het kapitaal bedroeg op 6 Juli 1895: *f* 3391,82[5].

In het bestuur was de beurt van aftreden gekomen aan de twee raadsleden,

den WelEerw. Heer T. H. Kortenhorst en den Heer W. Mengelberg. Beiden werden bij acclamatie herkozen.

Tot gewone leden werden vervolgens eveneens bij acclamatie aangenomen de WelEerw. Heeren: L. P. J. Schoenmakers, Rector te Groesbeek; W. J. M. A. Ketelaar, Kapelaan aan de kerk van O. L. Vr. te Utrecht, H. J Verhagen, student in de wis- en natuurkunde aan 's Rijks Universiteit te Groningen.

Op voorstel van het bestuur worden eindelijk tot correspondeerende leden benoemd:

Baron Jean Baptiste Béthune te Rozenbeeke en de Heer W. Mengelberg, jun., Directeur van het orkest van het concerthuis te Amsterdam.

Daarna gaf de deken het woord aan Dr. Schaepman.

Spreker verklaarde aan de uitnoodiging van het bestuur met des te meer vaardigheid te hebben gehoor gegeven, omdat voor de levende leden eener broederschap niets beter, verfrisschender en versterkender is, dan op waardige wijze die dooden te gedenken, die, al zijn zij ook den dood ingegaan, toch naar de uitdrukking der Schrift blijven leven en spreken. Vandaar dat hier een eenvoudig woord zal volgen omtrent iemand, die het type is van een christelijk kunstenaar in onze dagen. Geen afgerond beeld zal het zijn, geen volkomen karakterschets, want omstandigheden verhinderen spreker dezen avond lang het woord te voeren, en men weet het: de omstandigheden zijn volgens den dichter den sterksten mensch te machtig.

Het oordeel over meester — deze benaming te nemen in de middeneeuwsche beteekenis — Jean Bethune laat zich samenvatten als volgt:

Onder de sprookjes, die leven bij alle volken van Europa, is er een, dat, schoon verschillende namen dragend, overal dezelfde trekken vertoont. Bij Grimm heet het *Dornröschen*, de Franschen noemen het: *La belle au bois dormant*, wij spreken van: *de schoone slaapster in het bosch of de betooverde prinses*. Men kent de geschiedenis: Een schoon, jeugdig koningskind wordt door een booze fee betooverd. Zij verzinkt in een doodslaap, totdat eindelijk een jonge prins opdaagt, die haar uit dien doodslaap doet ontwaken, om met haar opnieuw het leven te beginnen.

Vooral in de sprookjens van Indo-Germaanschen oorsprong ligt altijd een symboliek, frisch, jeudig en levend als de volksphantasie zelve. Men kan die symboliek verschillend toepassen, want deze sprookjens zijn open voor elke verklaring. Is het dan onvoegzaam, voor de herleving der christelijke kunst dit oud germaansche beeld te nemen van de schoone slaapster? Tusschen het germaansche volksleven en het leven der Kerk bestaan immers verschillende zeer innige betrekkingen; het eerste is het meest gezonde, meest natuurlijke leven geweest dat bestond vóór het Christendom. Welnu, men kan zeggen, dat zich dit sprookje aan onze oogen heeft vertoond. We hebben de prinses, het koningskind, in 't begin dezer eeuw vooral het *slapend* koningskind; we hebben de booze Fee, hier verschijnend in een tweevoudige gedaante: die van het oude heidendom met zijn lachende lokkende en verleidende godinnen, en die der Reformatie, den opstand tegen God en zijn gezag.

Waar is de prins? Dien prins, die aan de schoone slaapster het leven komt hergeven, hebben wij te erkennen in meester Jean Béthune.

Wat zal men van dien man zeggen in betrekking tot de christelijke kunst? Was hij inderdaad voor haar een wederopwekker? Een verlevendiger? Niemand onzer die het betwijfelt, en mocht er nog een worden gevonden, voor wien twijfel hier niet buiten is gesloten, dan spreken de feiten te luide om hem langen tijd in dien twijfel te doen volharden. Maar welke titel komt hem toe ten opzichte van deze vernieuwing? Is hij de eenige prins, de eerste? Spreker zal die vraag beantwoorden met een beeld uit de hollandsche geschiedenis vóór de Reformatie. Daar leefden destijds hier in Holland vier geslachten, vier groote, adellijke huizen, het pittige merg van den hollandschen stam, die elk afzonderlijk door het volk werden aangeduid als: het oudste het stoutste, het rijkste en het edelste.

Welnu, de oudste onder de prinsen is Béthune — volgens zijn eigen verklaring — niet, de stoutste evenmin, indien men althans stoutheid zou willen nemen in de volle beteekenis des woords; een stoutheid als die van het huis van Arkel, een stoutheid in den zin van uitdaging, van geweld, van overheerschende kracht. Maar de rijkste en edelste onder de prinsen, die aan de schoone slaapster nieuw leven hebben ingestort, dat is onbetwistbaar geweest Jean Béthune.

Met betrekking op deze dubbele hoedanigheid en op het weigeren van het praedicaat „oudste" wil spreker hier een herinnering voor den geest terugroepen

Deze prins is zelf ook een opgestane, een verrezene uit de omhelzingen van den valschen smaak, van de renaissance. Die opstanding valt tusschen de jaren '42 en '45. De vader van Béthune ontving toen het bezoek van een jongen pair van Frankrijk, die eenige jaren te voren de echtgenoot was geworden van de gravin De Mérode, Charles de Montalembert. Deze had toen reeds een groot en machtig verleden achter zich; reeds in die dagen had hij met Victor Hugo den strijd aangebonden tegen de moderne Wandalen, die kasteelen en historische monumenten verwoestten; reeds tijdens die reize in België droeg hij met zich de idee rond van de redevoering waarmede hij later tegenover Guizot de onaantastbare heiligheid zou handhaven der nationale kunst.

Deze man nu komt te Kortrijk, en zijn geleider door de stad is de jonge Jean Béthune. Van de twee kerken, die er te Kortrijk zijn, wordt het eerste bezoek gebracht aan die van O. L. V. Daar voert de jonge edelman zijn metgezel achter het hoogaltaar voor een altaarstuk van Anthonie Van Dijck. Met de geestdrift der jeugd eigen, roemt hij voor Montalembert het kunstwerk van den grooten meester. Maar Montalembert blijft onder dit stortbad van warme woorden volkomen koel, „Wat zou die kunst?" voegt hij zijnen jongen vriend toe, de hand op diens schouders leggend, „Gij vindt haar overal! Maar die bogen, die zuilen, die lijnen, die gewelven, dit geheele bouwwerk dat is kunst, gegroeid uit het hart van een volk, kunst, die behoort tot den bodem waarop deze kerk staat, de majestueuze kunst die de spitsboog heeft uitgevonden en de zuilen aaneengereid tot een woud, dat den

lof des Heeren zingt. Wilt ge schoonheid, jonge vriend, ga naar Brugge en zie de noodkist van S. Ursel, maar laat Antonie van Dijck u niet verleiden."

Wat Béthune overkwam hebben wij allen in meerdere of mindere mate ondervonden: wij allen hebben afgoden vereerd en dingen verheerlijkt, die wij als brave Sicambers hebben moeten verbranden. Uit den brandstapel, dien Béthune heeft opgericht, is echter een phénix omhooggestegen die zich genesteld heeft in zijn hart en daar het heerlijk schoone lied heeft gezongen der christelijke kunst.

Béthune was — zooals gezegd is — de rijkste prins en de edelste.

Spreker kent geen kunstgebied, waarop De Béthune niet met rijke vrucht en hooge eere heeft gearbeid, uitgezonderd het verzen-maken, dááraan heeft hij nooit gedaan. Hij is begonnen met gebrande glazen te vervaardigen en geëindigd met den bouw der abdij van Maredsous; hij is glasschilder geweest, bouwer van kathedralen en kasteelen en van de wonderbaarste abdij, die de 19e eeuw onder Gods zon heeft zien verrijzen. Hij had de volmaakte kennis van ieder vak en van de eigenaardigheid van ieder bedrijf; hij behoorde in den meest volkomen zin van het woord tot dat gilde, waarvoor hij oogenblikkelijk werkte, hij was schepper van voorbeelden en schepper van modellen, hij verstond het van alles *l'épure* — het plan — te geven. Béthune was de edelste onder de prinsen der christelijke kunst. Daar is in dat leven niets wat men kan vergelijken bij een zwarte stip. Wèl gaan over iederen aardschen waterstroom tochten, en zweven daarover gestorven bloesems en vallen daarin dorre herfstbladeren, maar de majestueuze kalmte is op den stroom van dit leven blijven heerschen en altijd heeft daarin geschenen de zon van Gods gerechtigheid. Hij trachtte door de herleving der christelijke kunst den bloei te bevorderen van het christelijk leven zelf. Hij was wat de christen kunstenaar zijn moet: een christen vol christelijke deugd en christelijk karakter, vandaar zijn ideaal: *le triomphe complet du sentiment chrétien dans toutes les branches de l'art chrétien;* daarop was geheel zijn geest gericht. Toch was Béthune, hoezeer ook man van idealen, geen man van illusiën. Hij begreep, dat het leven den werkplicht oplegt ook op het gebied der christelijke kunst. Voor hem gold daarom niet als regel: *nulla dies sine linea*, maar: geen dag zonder kunstwerk. Hij woekerde met elk zijner dagen en zijn kunstwerken zijn ontelbaar.

Van deze zal spreker slechts noemen: de abdij van Maredsous bij Namen. De redenaar geeft vervolgens een beschrijving van de wonderbare, heerlijke abdij van Maredsous', de laatste kunstschepping van Béthune, waar alles verzinnebeeldt de groote gedachte, die boven den ingang van iedere Benedictijner abdij het PAX doet schrijnen: de vrijmaking van den mensch van al wat hem den vrede kan ontnemen. Twee andere ontsterfelijke monumenten van den kunstenaar zijn de gilde van S. Thomas en S. Lucas en de S. Lucas-school, die de oude teekenkunst weer hebben ingevoerd, zóó dat men in de techniek van het teekenen een vastheid van hand en een zekerheid van oog verkrijgt, als men zich nergens op eenige koninklijke academie verwerft, al moge 't er wemelen van Apollo's in pleister.

Het beeld van Béthune kan aldus worden samengevat: in hem bewondert men den christen kunstenaar, die een onverbreekbaar verband hield tusschen zijn leven en de kunst, die den Koning der Schoonheid diende niet alleen in diens schoonheid, maar ook in diens gerechtigheid. Heeft hij zelve dikwijls gewezen op de fra Angelico, die al weenende de kruisiging schilderde, ook bij hem werd de stift steeds bewogen door zijn hart, dat altijd verwijlde bij de heilige dingen zonder zich tot de aarde te laten neertrekken. In alles heeft deze man zich de taak waardig getoond door God hem op de schouders gelegd.

En thans: de herleving der christelijke kunst! Is zij nog mogelijk? Zal het ons gelukken in deze eeuw nog weer de zegepraal te verzekeren van een kunstrichting, wier beginselen weinig gedeeld, wier vormen weinig gewaardeerd worden? Wat Spr. betreft, hij meent dat die herleving niet slechts mogelijk, maar zelfs zeker is mits de kunstenaars ware christenen zijn. De kunst heeft eene lichaam en eene ziel. Een lichaam: dat zijn de kleuren, dat zijn de spitsbogen, de zuilen; een ziel: dat is de ziel, die het roomsche *Credo* uitzingt. Daarom, eindigde spreker, laat ons trachten op het voetspoor van onzen meester Jean Béthune in het lichaam der chistelijke kunst altijd de ziel der kunst levendig te houden.

Na het luid applaus, dat de gevierde Spreker op zijne rede oogstte, betuigde de deken hem aller dank en sluit de zitting met het gewone gebed. In de zaal van den heer Okhuijzen bleven nog velen in gezellig samenzijn vereenigd.

VERGADERING VAN 29 OCTOBER 1895.

De deken opent de vergadering en deelt mede, dat het bestuur heden op audientie was bij Monseigneur Henricus van de Wetering, onzen nieuwen Aartsbisschop, ten einde Z. D. H. eerbiedig te verzoeken als Beschermheer van het St. Bernulphus-gilde te willen optreden. Met groote voldoening kon Spreker hier mededeelen, dat Monseigneur met de meeste bereidwilligheid het verzoek had toegestaan en beloofd had, het Gilde zoo veel mogelijk te steunen, overtuigd als Z. D. H. was van het groote nut, dat het Gilde reeds had gesticht en in de toekomst zekerlijk nog zoude stichten.

Na deze met geestdriftig applaus ontvangen mededeeling werd bij acclamatie als gewoon lid aangenomen de WelEerw. Heer *F. J. J. Thuis*, Assistent te Keijenburg.

Vervolgens nam de deken het woord, om op even onderhoudende als grondige wijze te spreken over de werkzaamheden en het advies der commissie, welke

onlangs door het gemeentebestuur van Nijmegen was uitgenoodigd om het voor te lichten aangaande de werken, welke tot behoud of restauratie van de beroemde Valkhof-kapel zouden worden ondernomen. Als lid dier commissie had spreker leeren inzien, dat het vroeger ook hier door hem verdedigde denkbeeld, om de kapel wederom in haar alleroudsten vorm terug te brengen, ongeveer overeenkomstig het door den architekt Schneider vervaardigde project, eene utopie was. Tot zijne niet geringe voldoening kon de deken echter verklaren, dat de steeds door hem verdedigde meening omtrent den Carolingischen oorsprong der kapel volkomen bevestigd was geworden door de ontgravingen, welke de Duitsche geleerde Dr. Konrad Plath in het vorige jaar had verricht; evenmin echter als zijne medeleden in de commissie kan hij zich vereenigen met de fantastische plannen, welke dezelfde geleerde voor de restauratie van het merkwaardig bouwwerk had voorgesteld. Na een zeer grondig onderzoek en een zeer rijp beraad was de commissie tot het besluit gekomen dat ook hetgeen in lateren tijd, inzonderheid door Maria van Kleef, tot behoud en herstel der kapel uitgevoerd was, ontzien moest worden. Bij het werk, dat men zal gaan ondernemen, zoo was het oordeel der commissie, oordeel door den deken ten volle gedeeld, moest derhalve het streven daarop gericht zijn, om alles wat aan de kapel historische en architektonische waarde had, te ontzien en de kapel voor verder verval te behoeden. Hoe dit zou kunnen en moeten geschieden, werd door Spreker tot in bijzonderheden aangegeven.

Nadat de vice deken Spreker bedankt had voor zijne belangwekkende mededeelingen, vertoonde de Heer Jan Brom na eene korte inleiding over den weergaloozen rijkdom van kunstwerken in de steden van Noord en Midden-Italië een prachtige collectie photogrammen, welke hij onlangs van een veertiendaagsch uitstapje uit het schoone land had meegebracht. Met de grootste belangstelling bewonderden de aanwezigen de schoone reproductie's van kunstwerken van allerlei aard. De voorraad was echter zoo groot, dat de gildebroeders in dankbare erkenning van hetgeen zij reeds hadden kunnen genieten, den heer Brom uitnoodigden, in de eerstvolgende zitting de kunstbeschouwing te willen voortzetten, aan welk verlangen hij beloofde gaarne te voldoen.

De zitting werd daarna op de gebruikelijke wijze gesloten.

VERGADERING VAN 25 NOVEMBER 1895.

NA goedkeuring van de notulen der vorige zitting geeft de deken het woord aan den gildebroeder, den WelEerw. Heer A. N. W. Kaag, Pastoor van Duivendrecht, die op uitnoodiging van het bestuur aan zijne medebroeders eenige der indrukken zou mededeelen, welke hij op zijn pelgrimstocht, in het vorige jaar naar het Heilig Land ondernomen, ontvangen had. Spreker hield zijn lezing voor een groot aantal leden en gasten, aan welke de zaal ternauwernood de vereischte ruimte bood.

Na op treffende wijze zijn landing te Joppe en de gevoelens beschreven te hebben, welke hem en zijne medepelgrims bij hunne eerste schrede op den heiligen bodem overstelpten, gaf pastoor Kaag een prachtige schildering van den in zijn eenzaamheid grootschen weg, dien de reizigers, niet, zooals het thans mogelijk is, per spoor, maar in een ouderwetsch rijtuig moesten afleggen, om Jeruzalem te bereiken. Vervolgens leidde hij zijne hoorders rond door de heilige stad en liet hun hare voornaamste heiligdommen als met eigen oogen aanschouwen, inzonderheid de eerbiedwaardigste kerk ter wereld, die van het Heilig Graf, wier beschrijving hij geschikt met haar geschiedenis wist saam te vlechten. Ten einde zijn hoorders een zoo volmaakt mogelijk denkbeeld te geven van de wijze, waarop de Goddelijke Zaligmaker in het graf werd gelegd, en voor hen de omstandigheden begrijpelijk te maken, waarvan Zijne opstanding volgens het verhaal der Evangelisten vergezeld ging, bood hij hun daarna een zeer aanschouwelijk verhaal van het bezoek, door hem aan de z g koningsgraven gebracht. Bij den tegenwoordigen toestand van het Heilig Land en de Heilige Stad kon het niet anders of de pelgrim moest naast de vele het christenhart diep treffende en verheffende ook niet weinige diep bedroevende en afstootende indrukken ontvangen, en Spreker verzuimde ook niet eenige daarvan in kleuren en geuren weer te geven. Maar gelijk hij op zijn bedevaart zich zelf daarvoor schadeloos had gesteld door met te meer aandacht oog en hart te richten op al het grootsche en heilige, waarvan hij zich omringd zag, zoo deed hij ook telkens zijne hoorders hunne droeve indrukken vergeten en liet hen deelen in de gevoelens van bewondering en eerbied, van welke het hart van den pelgrim vervuld werd en tot op deze stonde vervuld bleef.

Met gespannen aandacht volgden de gildebroeders en gasten den spreker en betuigden hem na het met diepe ontroering uitgesproken slot der rede door daverend applaus hunne innige erkentelijkheid.

Na eene pauze zette de tweede secretaris zijne in de vorige zitting begonnen kunstbeschouwing voort. Wederom had de heer Brom van zijne uit Italië mede-

gebrachte photogrammen een groot gedeelte ten toon gehangen en wederom gaf hij van het vele schoons, dat hij zoo grondig gezien en zoo volop genoten had, eene allen boeiende, voor allen leerzame beschrijving.

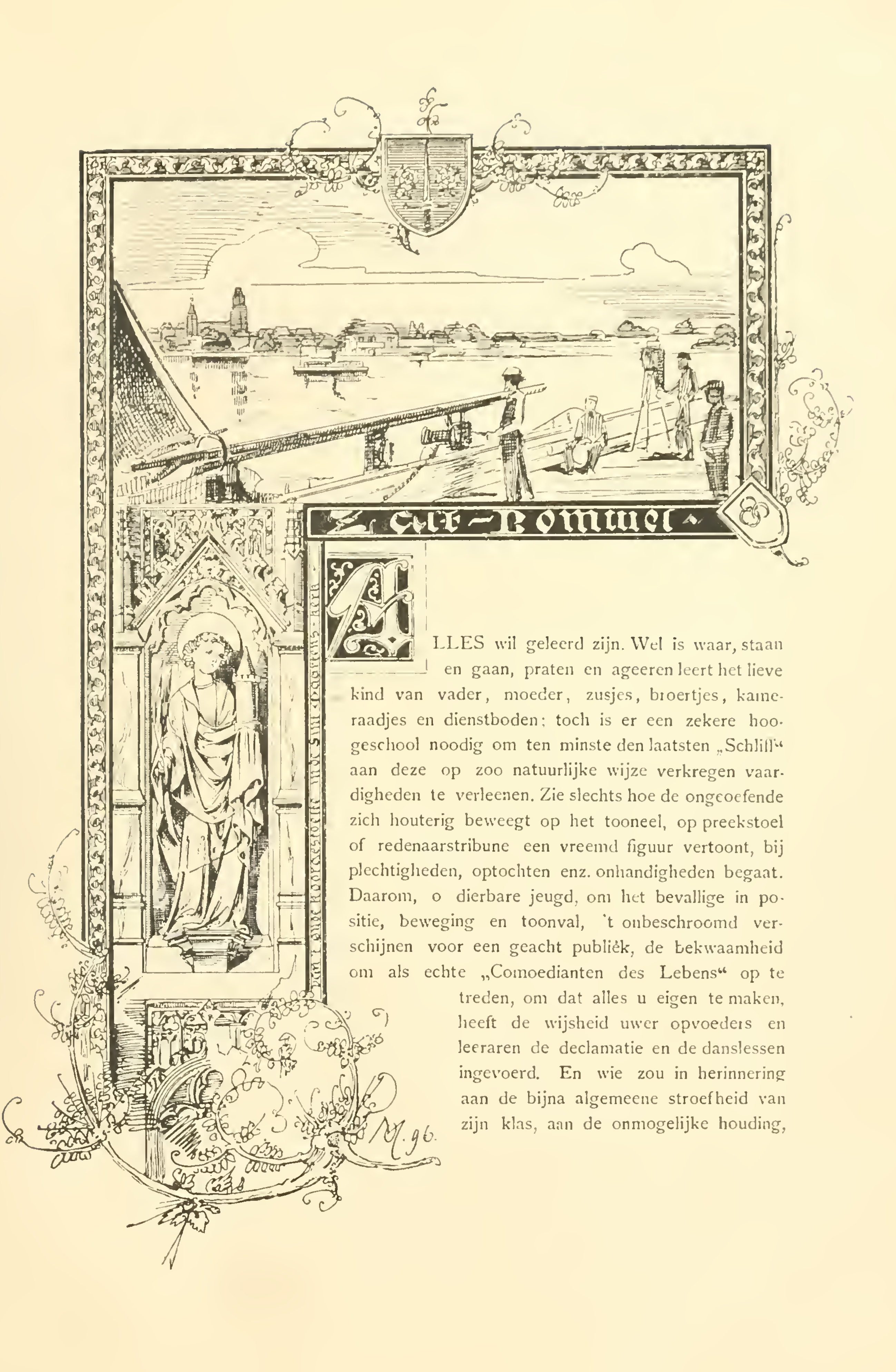
Nadat de aanwezigen zich geruimen tijd in het bezichtigen der collectie verlustigd hadden, sloot de deken na dankbetuiging aan de twee gildebroeders, die zich dezen avond zoo verdienstelijk hadden gemaakt, op de gewone wijze de belangrijke zitting.

1. DE S. MAARTENS-KERK VAN DE ZUIDZIJDE.

ALLES wil geleerd zijn. Wel is waar, staan en gaan, praten en ageeren leert het lieve kind van vader, moeder, zusjes, broertjes, kameraadjes en dienstboden; toch is er een zekere hoogeschool noodig om ten minste den laatsten „Schliff“ aan deze op zoo natuurlijke wijze verkregen vaardigheden te verleenen. Zie slechts hoe de ongeoefende zich houterig beweegt op het tooneel, op preekstoel of redenaarstribune een vreemd figuur vertoont, bij plechtigheden, optochten enz. onhandigheden begaat. Daarom, o dierbare jeugd, om het bevallige in positie, beweging en toonval, 't onbeschroomd verschijnen voor een geacht publiek, de bekwaamheid om als echte „Comoedianten des Lebens“ op te treden, om dat alles u eigen te maken, heeft de wijsheid uwer opvoeders en leeraren de declamatie en de danslessen ingevoerd. En wie zou in herinnering aan de bijna algemeene stroefheid van zijn klas, aan de onmogelijke houding,

de windmolengestes, de malle verlegenheid, het gedachteloos en gevoelloos opdreunen van vers en proza, zoodanige oefeningen als overbodig durven bestempelen? Wel waren er grappenmakers onder ons, die de zaak niet ernstig wilden opnemen of neiging voor het komieke genre vertoonden, misschien opgewekt door een kermis-voorstelling bij Boas en Judels, en van den anderen kant tragische brammen, die overtuigd van hun roeping voor kansel of tooneel, hartverscheurende proeven van hun talent aflegden; de meerderheid echter behoorde als in alle vakken tot het middelmatige, opkikkering behoevende ras.

„Maître Corbeau sur un arbre pêrcher" werd door de kleinen met ijver voorgedragen, tevens dienende als niet overtollige oefening in de Fransche pronuntiatie. in de hoogere klassen kwamen vaderlandsche taal en litteratuur tot haar recht. Spandau's „Vogelnestje", Borger's „Rijnstroom" genoten het voorrecht door de gevoelvolle meerderheid als lijfstukken te worden voorgedragen. Eenige ook niet ongevoelige, maar tevens avontuurlijke en krijgshaftige zielen vonden hun neigingen bevredigd in „De twee broeders voor Bommel" en beproefden aan dit dramatische gedicht hun onnoozele krachten. Nous y sommes — wij zijn waar wij wezen moeten: Bommel rijst voor ons op in den Bommelerwaard aan de met schepen en booten overdekte Waal, het historische door Requesens of Mendoza belegerde Bommel. Al schijnt de weg daarheen, door de declamatieklas, wat ongewoon, toch durf ik beweren, dat bij het hooren van dezen vermaarden stedenaam bij menigeen even als bij mij de eerste gedachte was: die aan de twee strijdende, elkaar erkennende en elkaar wedervindende broeders.

„De stad Zalt-Bommel of Zalt-Boemel, oudtijds ook wel Hang-van-Bommel doch meestal enkel Bommel genoemd, in het Latijn Bomela, Bomelium of Bomela Salinarum, ligt aan den linker oever der Waal, over welke men hier met een rijks-gierpont wordt overgezet, en aan den straatweg van Utrecht naar 's Hertogenbosch, in een vruchtbaar oord, alwaar de landen en boomgaarden een groote verscheidenheid van graangewas en ooft voortbrengen.

„Volgens Kiliaan zou Bommel water beteekenen, terwijl het bijgevoegde Zalt waarschijnlijk zijnen oorsprong had, doordien het zoute of zeewater in de negende eeuw noch tot aan en voorbij Zalt-Bommel met den vloed opstroomde, daar het bekend is, dat in dien tijd nog op de Waal zeehonden, bruinvisschen en andere tweeslachtige dieren gevangen werden Andere meenen, dat men het voorzetsel „Salt" van de oude Saliërs moet afleiden; waar echter de naam Hang-van Bommel, welke deze stad in oude brieven draagt, vandaan komt, vinden wij nergens geboekt.

„Van het dorp of villa Bommel geschiedt de eerste melding op het jaar 850, toen Baldericus vijf hoeven aldaar gelegen aan de kerk van Utrecht opdroeg. Men weet niet, in welk jaar en hoe Zalt-Bommel aan Gelderland gekomen is. Sommigen meenen, dat Zalt-Bommel door Graaf Otto II tot eene stad verheven is en met muren omringd; aan dit gevoelen wordt eenig gewigt bijgezet doordien men

in 1276 schepenen van Bommel aantreft, voor welken het Kapittel van St. Marie te Utrecht eene opdragt van goederen deed. Dit is echter niet overeen te brengen, met den brief van Graaf Reinald, op St. Lucasdag 1316 gegeven, waarbij het dorp Bommel tot eene stad gemaakt wordt, met acht schepenen, die nevens den Regter over alle zaken vonnissen zullen, behalve over misdaden tegen goddelijk regt, tegen natuurlijk regt en tegen den Graaf, alles achtervolgende de Keizerlijke vergunning van 1310, tenzij men aanneme, dat de brief van 1316 eene bevestiging was van vorige rechten, die niet tot ons gekomen zijn, waarvan meer voorbeelden aangetroffen worden.

„Zalt-Bommel heeft, zoo men getuigt, van ouds het regt der munt gehad, waarschijnlijk is het echter, dat dit regt zich alleen tot het maken van koperen penningen bepaalde, van welke er nog exemplaren in penning-kabinetten aanwezig zijn; mede bezat de stad het regt, om de axcijnsen op de ingezetenen te leggen, benevens onderscheidene andere aanzienlijke voorregten. Ook bloeide zij eertijds zeer door den koophandel, waaraan haar gelukkige ligging niet weinig toebragt, zoodat zij zelfs tot het hanzeverbond behoorde. Nadat Frederik Hendrik, Prins van Oranje, in 1629 's Hertogenbosch ingenomen had, is Zalt-Bommel zeer in huizen verminderd, welke vermindering op 300 of 400 geschat wordt. De reden daarvan is, dat, toen 's Hertogenbosch in plaats van Zalt-Bommel tot eene grensplaats gemaakt werd, er na dien tijd niet zooveel kompagnieën in bezetting waren als er voorheen regimenten in lagen. Men kan er bijvoegen, dat na dien tijd de koophandel van Zalt-Bommel en den Bommelerwaard, voor het grootste gedeelte naar de Meijerij van 's Hertogenbosch verlegd is geworden. Daarbij komt nog dat er in 1700 eene zandplaat voor Zalt-Bommel geschoten is, die men zegt 280 M. lang en 125 M. breed te zijn, welke de schepen belet aan de stad te komen, hetgeen dus de koophandel grootelijks belemmert.

„De stad heeft de gedaante van een langwerpig rond; van haar oorspronkelijke muren en poorten zijn slechts enkele fragmenten overgebleven; de later aangelegde bolwerken zijn herschapen in tuinen en wandelingen, de hoofdgracht is nog aanwezig.

„De stad is luchtig gebouwd en heeft met hare ruime en breede straten, wier huizen doorgaans goede tuinen hebben, een vroolijk voorkomen. Men telt er binnen de wallen 675 huizen en 3600 inwoners.

„Het oude stadhuis, dat aan de Markt stond, is in het jaar 1762 afgebroken en op dezelfde plaats een nieuw gesticht. De Waag op de Markt wordt thans gebruikt tot een Latijnsche school.

„Merkwaardig is ook nog een huis in de Nonnenstraat, waar eenmaal de vermaarde Maarten van Rossum gewoond heeft, en welks muren, zoo van de voor- als van de achtergevel ongeveer 1.90 M. dik zouden zijn; terwijl daaronder kelders gevonden worden, die met onderaardsche gangen eenen uitgang zouden gehad hebben in zijne heerlijkheid Rossem, 1½ uur van Zalt-Bommel gelegen.

„De Herv. hebben hier eene kerk, de Grootekerk geheeten, staande op een

plein, bezijden de Kerkstraat en de Nieuwstraat, het Kerkhof genaamd. Deze is zoo wegens de oudheid van het metsel- en timmerwerk, als wegens het groote vensterlicht zeer aanzienlijk Daarbij is zij zichzelven in alle deelen gelijk en van een gelijkvormig maaksel, als zijnde door denzelfden bouwmeester op denzelfden tijd begonnen en voleindigd, zonder eenige tusschenpoozing. Zij is in het jaar 1304 gewijd ter gedachtenis van den H. Maarten. Bij de kerk staat een toren in hoogte den toren van de St. Maartenskerk te Utrecht zeer nabijkomende en van denzelfden bouwtrant als den Dom van Utrecht en den toren van Rhenen, hebbende drie omgangen. Doch de spits van den Bommelschen toren is in 1538 door den bliksem afgebrand, waarover de Heer Johan de Beije, in leven Burgemeester van Zalt-Bommel, een fraai jaarschrift heeft gemaakt: hetwelk binnen de kerk op het afbeeldsel van den ouden toren te lezen is:

haeC. habVIt tVrrIs fastIgIa fVLMIne fLagrans
CorrVIT aC toto VertICe nVda stetIt.

Welk jaarschrift door Jonker Andries Schadé van Westrum aldus vertaald is:

Voor dat het bLIXeMs VUUr zIIn hooChte staCk In brandt
zoo stond dIt sChoone spIts hIer praChtIg opgepLant.

„In de gemelde kerk was een kapittel van 10 kanunniken, hetwelk Gerrit van Nassau, schatmeester der Utrechtsche Kerk, en Barend van Vueren, kanunnik van St. Pieterskerk te Utrecht, volgens Miraeus gesticht hebben in het jaar 1303. De kerk is ruim; rust op twee rijen zware kolommen en bevat een der schoonste orgels van het Rijk, in eenen modernen stijl opgetrokken. Ook ziet men thans in het westelijk gedeelte een muurschilderwerk, voorstellende den H. Christophorus, dragende het kind Jesus door het water, in natuurlijke grootte; hetwelk voor eenige jaren bij het witten der muren ontdekt is.

„Vroeger hadden de Herv. hier nog eene kerk, in de Gasthuisstraat, de Kleine Kerk geheeten, doch deze wordt sedert het jaar 1830 niet meer tot godsdienstoefening gebezigd, en is aan het gasthuis, waaraan zij ook eertijds behoord heeft, in koop afgestaan, ten einde aan dat gebouw te worden aangetrokken. Zij heeft eenen hoog opgaanden sierlijken toren, waarin een zeer welluidend klokkenspel is, hetgeen gehouden wordt voor het beste, dat langs de Waal wordt aangetroffen, en waarvan het uurwerk bij het slaan eenige ruitertjes te paard in beweging brengt."

't Behoeft nauwelijks vermeld te worden, dat in den loop der eeuwen de goede stad Bommel dikwijls benaauwd, omsingeld, belegerd, uitgehongerd ingenomen en gebrandschat werd; dat zij door watervloed, ijsgang, hemelvuur en geweldigen brand geteisterd werd. Gelijk een bende krijgsvolk, verborgen in een turfschip Breda binnendrong, zoo bediende Dirk van Haaften zich van een voerschip dat van binnen opgepropt met volk en van boven met rijsbosschen bedekt was; daarmede vertoonde hij zich 's morgens vroeg voor de Waterpoort te Bommel. „De edelman zelf was gekleed als een koopman; toen de portier hem vroeg, wat hij geladen had? was het antwoord: rijsen. Dit was de leus voor de zijnen, die

I. DE DOOPKAPEL DER S. MAARTENS-KERK.

van binnen begonnen op te rijzen en op den wal sprongen; zij ontweldigden den portier de sleutels, openden de poort en drongen met een groot geschreeuw van Gelré! Gelré! de stad in. De Bourgondische bezetting, die op het slot, in plaats van in de stad lag, was meest op roof uit. De burgers vielen Van Haaften terstond toe, en hielpen de bruggen van het slot afbreken; zij die er zich in bevonden gaven zich den 28 Januari 1511 over."

Niet genoeg dat zij in de veeten en oorlogen van graven, hertogen, koningen en keizers ruimschoots verwikkeld waren, hadden die van Zalt-Bommel daartusschen voor tijdspasseering nog al eens gehaspel en geharrewar met hun buren de Boschenaars. Deze laatsten trokken b.v. omstreeks Paschen v. h. jaar 1512 uit om Zalt-Bommel „te benauwen". En revanche staken de Bommelaars in het jaar 1525 den brand in het dorp Orten voor de poorten van 's-Hertogenbosch. In 1527 ontnamen zij aan die van 's Hertogenbosch een schip geladen met vijgen en rozijnen.

Voor ons kunstliefhebbers is nog het volgende van bijzonder belang: „In Julij 1572 namen eenige Gorkummers, ondersteund door vele uitgeweken Bommelaars, na eene der poorten opengeslagen te hebben, de stad voor den prins van Oranje in. Dan, zich te zwak bevindende, zonden zij om meer volk naar Gorinchem; van daar deed men hen eenige Hoogduitschers en 50 Walen toekomen, die zoodra zij in de stad kwamen, naar de kerk liepen en de beelden verbraken. De burgerij, hierover vertoornd, liep te zamen en joeg dien hoop weder de stad uit. Dirk van Haaften, een kleinzoon van den bovenvermelde, maakte zich met eenige uitgewekene burgers op den 1sten Augustus 1572 van de stad meester, en ofschoon de beeldstormers bijna alles bedorven hadden, wist echter van Haaften de burgers in zoo verre te bevredigen, dat zij zich onder de regeering van Oranje begaven, wordende er ook toen de Hervormde godsdienst ingevoerd."

Het wapen van Zalt-Bommel bestaat in een veld van azuur met een opstaand zwaard, ter wederzijden vergezeld van eene roos, alles van goud.

Zalt-Bommel was de geboorteplaats van een aantal „mannen van beteekenis" Godgeleerden, Rechtsgeleerden, Letterkundigen, Geschiedschrijvers, Staatslieden, Krijgslieden en Schilders. Wij noemen Lambertus Barlaeus (Lambert van Baarle) geb. in 1579, + 17 Juny 1663, als Hoogleeraar in de Grieksche taal te Leyden.

In 't bijzonder staan wij stil bij den krijgsman Maarten van Rossem geb. in 1478, daar de bezichtiging van diens huis een deel van ons programma uitmaakt.

Wie was die Maarten van Rossum?

Bevragen wij het eenentwintigste deel der Vaderlandsche Historie van Wagenaar, behelzende een algemeenen bladwijzer op de voorgaande twintig deelen, dan vinden wij blz. 181 de navolgende reeks van indicaties: Maarten van Rossem overvalt en plondert 's Gravenhage IV. 483, valt in Brabant V. 223, loopt de Meyerye af V. 224, komt naar Antwerpen en Leuven V. 226, vereenigt zich met het Fransche Leger V. 227, loopt andermaal de Meyerye af V. 247, begeeft zich in dienst van Karel den V V, 256. zijn verdere krijgsbedrijven V. 370 en dood V. 417. Niet

waar, een soortgelijke bladwijzer alleen is reeds in staat karakter en bedrijf van „groote mannen" op scherpe en aardige wijze te teekenen? Om den waarden lezer een meer gedetailleerd denkbeeld te geven, hoe 't er op zulke krijgs- en strooptochten langs ging, nemen wij nog de beschrijving van het militaire uitstapje naar den Haag uit Wagenaar over. Een plaat staat er naast, die den Vijverberg met tal van interessante middeneeuwsche gebouwen, gedeeltelijk in vlammen opgaande, vertoont.

„De Hertog van Gelder, in tijds kennis gekregen hebbende van t' gene' er, ten zijnen nadeele, ter vergaderinge van Holland, gehandeld en beslooten was, vondt geraaden, de Hollanders te overvallen, eer zij 't hem deeden: een toeleg, waarvoor sommigen hier met reden bedugt waren geweest. Hij deedt, in allerijl, zeven vendels, sterk in alles omtrent tweeduizend ruiters en knegten, optrekken, 't bevel over dezelven geevende aan Maarten van Rossem, Heere van Pouderoyen, die hem, reeds in verscheiden togten, gediend hadt, en nu te Utrecht lag. Deez', verzeld van eenige Utrechtsche Burgers, rukt, in den aanvang van Lentemaand, voorbij Montfoort en Woerden, den Rijnkant langs, naar den Haage, voerende Oostenrijksche banieren, om te minder agterdogt te geeven. De bezetting van Leiden, zijn volk voor vrienden houdende, liet hem voorbij trekken naar Voorschooten, alwaar hij een huis of twee in den brand deed steeken. Toen tot Rijswijk en voor het Haagsche Bosch zijnde voortgetrokken, deedt Rossum de Geldersche vendels ontwinden, en, onder een woest geschreeuw van Gelder! Gelder! aanrukken op den Haage. Hij overviel het vlek aan drie oorden tevens, en zijne aankomst vervulde groot en klein met zoo hevig een' schrik, dat men nauwelijks tijd had om iets te bergen. De Raaden van Holland verlieten den Hof, welke door de Gelderschen ingenomen, doch niet geplonderd werdt. Ongelukkiger lot trof veele adelijke en andere wooningen, die van alles beroofd werden. Men ontsloot de gevangenpoort en liet er een' of eenigen uit, die mede hielpen plonderen. Doch sommigen, die van Geldersche afkomst waren, werden verschoond. De verdere verwoesting van 't vlek werd met twintigduizend guldens afgekogt: waarna de Gelderschen met rijkelijken buit, langs denzelfden weg naar Utrecht terugkeerden, den dorpen, die zij doormoesten, insgelijks, zwaare brandschattingen afpersende."

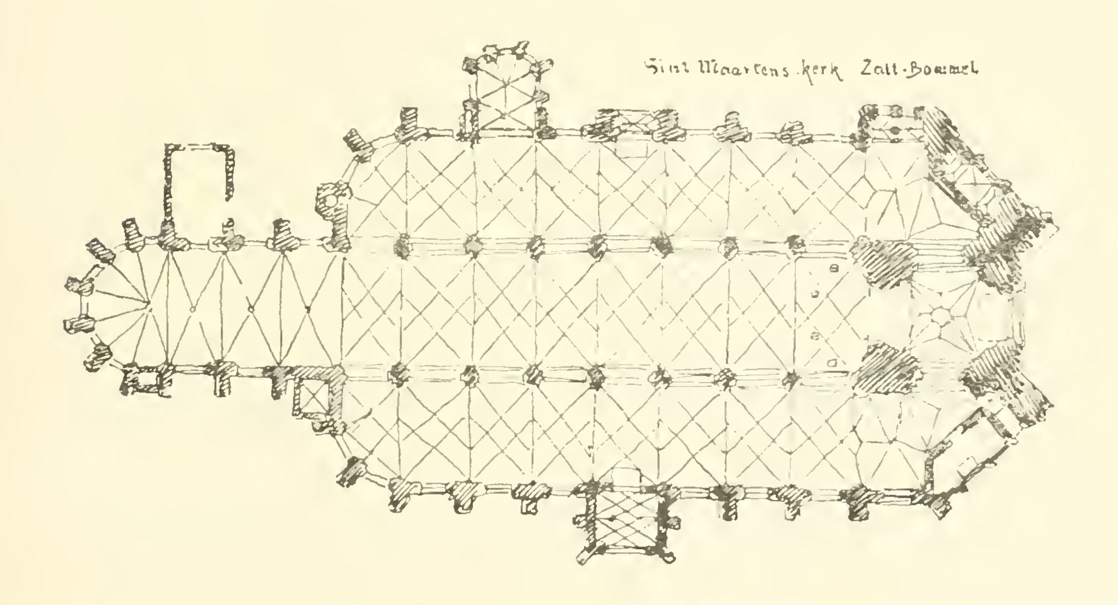
De herinnering aan het bezoek, dat Maarten van Rossum aan Amersfoort bracht, leeft nog voort in 't volgende rijmpjen:

„Heel Amersfoort was een kamp vol stieren
En niemand kon die regieren.
Maar toen Maarten van Rossum kwam
Die maakte van elken stier een lam."

Onze aanhalingen en uittreksels uit van der Aa's aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden en Wagenaar's vaderlandsche historie zijn misschien wel wat lang uitgevallen; 't wordt tijd, dat wij met eigen oogen gaan zien, en die bevestigen ons terstond en volgaarne de boven vermelde bewering, dat de kerk van Bommel

een grootsch en aanzienlijk gebouw is. Machtig en prachtig rijst de toren op en verheft zich boven de wel niet al te hooge maar toch aanzienlijke huizen en het zware geboomte der wallen, ijpen en populieren, die aan een „Urwald" doen denken. Vier verdiepingen tellen wij, bekroond met omgangen en balustraden, welke laatste telkens door een boogfries gedragen worden. De wanden worden verlevendigd door diepe nissen en vensters; de galmgaten vinden wij in de derde verdieping, terwijl de bovenste „a jour" gewerkt is. Door in de diagonaal staande, met pinakels bezette, pyramidaal opstijgende contreforten worden de hoeken gesteund. Een rond traptorentje aan de zuidzijde voert op naar den klokkenzolder. Boven op de vierde verdieping, merkelijk teruggetrokken, geen vijfde maar toch een vrij hooge, wederom vierkante opzet, met een dubbele rij van smalle nissen gedecoreerd en bestemd, om de hooge spits te dragen, die thans vervangen wordt door een achthoekig stuk metselwerk. Even als de kerk is de toren met tufsteen bekleed, terwijl voor muur- en beeldhouwwerk een vastere steensoort gekozen werd; doch alles verschijnt deerlijk gehavend, zoodat van de fijnere vormen niet veel meer te herkennen is.

Beschouwen wij de kerk van de zuidkant, dan tellen wij van den toren af tus-

schen de contreforten van 't zijschip, acht groote traveeën met groote vensters; den muur van 't middenschip zien wij eveneens door kleinere vensters opgevroolijkt, voor welke op geheel eigenaardige wijze plaats en licht gevonden werd. De wanden toch van 't middenschip verheffen zich niet al te hoog boven de zijbeuken, en de lessenaarsdaken, deze bedekkende en tegen de middelmuren aanleunende, op eene hoogte misschien van anderhalve meter onder de kroonlijst, zouden alle directe

verlichting van de middelgewelven onmogelijk gemaakt hebben, waren zij in hun beloop niet door driehoekige inkervingen onderbroken, zoodat afzonderlijke daken ontstaan, met de spitsen tegen de kleine contreforten der middelbeuk, en de voetpunten telkens boven een raam Van de vrijwordende tusschenruimte maken de bovenlichten gebruik om der kerk van buiten een levendiger aanzien te geven en van binnen een zeer gewenschten lichtstroom in de middelbeuk te brengen; want de zijbeuken zijn buitengewoon breed en verzwelgen om zoo te spreken voor 't grootste gedeelte hun eigen vensterlicht zelven. Zijbeuken zoowel als middelbeuk vertoonen een balustrade aan den voet der daken; de contreforten van 't middelschip steken er fiaalsgewijze boven uit, wat alles er toe bijdraagt aan de kerk een meer rijk en ontwikkeld karakter te verleenen. De zijschepen strooken in hoogte niet geheel met de onderste torenverdieping, wat aanleiding gegeven heeft tot een aardig détail. Ze zijn tot den voorkant van den toren doorgetrokken, en, om nu hun gaanderij met den eersten torenomgang te verbinden, liet men ze trapsgewijze opklimmen en om het ronde traptorentje, op consoles rustende, zich heenwinden; in de torencontreforten zijn poortjes voor de verdere circulatie aangebracht. De vensters der zijbeuken zijn omlijst door bogen, nissen vormende van een halven steen diepte. Oostwaarts is een kapelletje tusschen twee contreforten ingebouwd. De sluiting der zijbeuken aan de koorzijde is, met vermijding zoowel van den eenvoudigen rechthoek als van een geprononceerden kapellenbouw op hoogst eigenaardige en effectvolle wijze gevonden. Zie plattegrond. Traptorens zijn in de hoeken van koor en zijschepen geplaatst.

Het priesterkoor bereikt niet geheel de hoogte van de middelbeuk; wij zien een eenvoudigen baksteenbouw met zware contreforten, en tellen drie ruime traveeën met groote ontredderde ramen; dan volgt de koorsluiting, gevormd uit zeven zijden van den twaalfhoek, met zeven smalle hooge vensters, een prachtige lantaren. Aan de noordzijde gekomen merken wij tusschen twee koorpijlers een eenvoudigen uitbouw op, vrij hoog opgaande, zonder détail. Toch niet geheel! Bij nader toezien vinden wij op meterhoogte een konsooltje, en ziet, daarboven moet een spleet, of venstertje geweest zijn; t is dichtgemetseld. En nog iets. Op de hoogte van den kerkvloer hangt een eenvoudige, gekromde, steenen waterlozingsbek boven 't kerkhofgras. Bij degenen, die de kerk reeds van binnen gezien hebben, is een vermoeden opgerezen. De uitbouw vertoont zich aldaar tot op vensterhoogte dichtgemetseld en zonder toegang — daarboven echter in zijn geheele breedte geopend en met de koorruimte vereenigd. Tot welk doel kan dit alleen door middel van twee leertjes toegankelijk lokaaltje zijn opgetrokken?

Het is aan enkele uitverkorenen gegeven, door Gods kracht en tot zijn verheerlijking, alsmede het Christenvolk ten teeken, in geheel buitengewonen toestand te leven niet alleen, maar tot volmaaktheid en heiligheid te geraken. Wie heeft niet van Simon Stylites gehoord en gelezen? Wat zijn Inclusi of Reclusi? Antwoord: Kluisenaars, die zich als gevangenen van Christus in een celle (clausa,

III. DE NOORDELIJKE ZIJBEUK DER S. MAARTENS-KERK
met de muurschildering S. CHRISTOFFEL voorstellende.

recluserium) ter boetvaardigheid voor altijd lieten opsluiten, en hun sober voedsel door een vensterken ontvingen. Zulke cellen vindt men tegen de kerkwanden aangebouwd, zoodat de mannelijke of vrouwelijke bewoners aan de godsdienstoefeningen konden deelnemen en den sacramentalen Christus als 't ware gedurig, dag en nacht, gezelschap hielden. Van zuster Bertke, inclusa in de Buurtkerk van Utrecht, weten wij, dat zij een hoogen trap van heiligheid bereikte, aanvallige, mystieke gedichten componeerde en, gelijk men dit veelal in de geschiedenis der kluisenaars opmerkt, haar leven volstrekt niet, als in de bedoeling lag, met enkel gebed en beschouwing kon doorbrengen, bestormd wordende door de geloovigen, die haar door 't spijs- en drankvenstertje kwamen raadplegen in duizend geestelijke en wereldsche nooden. [1]) Zou ook hier in Bommel voor zulk een gevangene van Christus die uitbouw tegen 't koor gekleefd zijn? Bezie de gelegenheid, overtuig u van konsool, venstertjen en waterlozing. Daar kon in, wat er in, en uit, wat er uit moest; ge moogt zelf oordeelen. Wie zich met dergelijke mystieke toestanden en inrichtingen niet vereenigen kan of wil, vindt de karikatuur er van in Victor von Scheffel's beroemden roman Ekkehart, waar de inclusa als een feeks van 't ergste soort, die over een vloed van scheldwoorden beschikt, wordt voorgesteld. Het komt er op aan, van welk standpunt men een zaak beschouwt.

Wat zegt Göthe?

Gedichte sind gemalte Fensterscheiben!
Sieht man vom Markt in die Kirche hinein,
Da ist alles dunkel und düster;
Und so sieht's auch der Herr Philister:
Der mag denn wohl verdriesslich sein
Und lebenslang verdriesslich bleiben.

Kommt aber nur einmal herein!
Begrüsst die heil'ge Capelle:
Da ist's auf einmal farbig helle.
Geschicht' und Zierrath glänzt in Schnelle.
Bedeutend wirkt ein edler Schein:
Dies wird euch Kindern Gottes taugen,
Erbaut euch und ergötzt die Augen!

Aan de noordzijde, in 't algemeen overeenkomende met de zuidzijde, vinden wij een rijk ontwikkeld portaal, met netgewelf en gebeitelde dienstkapiteelen. Op kunstige wijs door en over elkaar gestrengeld maaswerk vult de ruimte tusschen ge-

---

1) Zie de verhandeling van W. *Moll* in den „Kalender voor de Protestanten in Nederland." Jaargang 1863 bl. 84 en volg.

welf en portaalboog. Wij merken hier verder op, dat de zijbeuken, met menigen aanbouw verrijkt, rechts en links doorloopende, den toren insluiten, en straks binnentredende ontwaren wij, dat de torenruimte met de haar omsluitende zijbeuken, even als met de middelbeuk, door middel van breede boogopeningen verbonden is, zoodat het geheele machtige torenlichaam slechts van de zware hoekpijlers getorst wordt. En ziedaar, welk een origineele dispositie! Wij spraken van aanvoegsels bij de laatste zijbeukpanden; aan de zuidzijde vinden wij een fijne gaanderij in twee verdiepingen, de bovenste met ballustrade. Twee kolommetjes boven elkander verdeelen ze in twee traveeën en dragen de fijne geveltjes. De onderste afdeellng heeft dienst gedaan als doopkapel: de oude doopvont staat er in 't midden achter de kolom. De frontboogjes zijn met redents bezet, een architectonische kantversiering. In 't voorbijgaan valt ons oog op een belangrijke muurschildering op den westmuur der zuidbeuk, wij komen er op terug; eerst een overzicht van de kerk genomen.

Daar openen zich voor onze verbaasde en bekoorde oogen drie breede, lange, welverlichte beuken met fraaie kluisen, wier krachtig geprofileerde ribben elkander doorkruisende, samenhangende netgewelven vormen. Achthoekige pijlers scheiden de drie schepen; ze gaan in de lengterichting, zonder kapiteelen, over in krachtige arcadebogen; binnen en buiten zijn ze bezet met drie gekoppelde kolonetten, bekroond met rijk gebeitelde, schoon geprofileerde kapiteel-

tjes met ronden abacus. Ook de omsluitingsmuren worden door gewelfribben torschende kolonnetten verlevendigd; doch hier stijgt alleen de middelste, lijvigste van af den grond opwaarts, terwijl de twee minder zware begeleiders, door bevallige consolen gedragen, ongeveer een meter onder 't gewelf een aanvang nemen. Gelijk wij reeds buiten opmerkten, verheft zich de middelbeuk boven de zijbeuken, en wij kunnen hier weer menige interessante en origineele dispositie waarnemen. De arcadebogen, met de pijlerbreedte corresponderende, zijn in staat, dikke scheidingsmuren, tevens het middeldak dragende, te torsen. Daar echter die muren constructief zulk een zwaarte niet vereischen, zijn ze op ongeveer de helft gereduceerd; alleen ter plaatse van den gewelfaanzet blijft de volle dikte behouden, waardoor hier schuin toeloopende binnenforten ontstaan; de daar tusschen gewonnen ruimte verschafte den bouwmeester, ter hoogte van ongeveer een meter onder de bovenkant-kapiteelen, een gaanderij, die hij beveiligde door middel van een sierlijke balustrade, strookende met de kapiteelshoogte. In de genoemde binnenforten zijn openingen gespaard ter communicatie tusschen de verschillende stukken. En nu een sprekend bewijs, dat in de Gothiek naast den spitsboog ook andere boogvormen te pas komen, en dat niet alleen bij de bekende nissen onder de lage vensters. Wij spraken van de arcadebogen en beweerden, dat ze zonder kapiteelen in halven achthoekvorm rondliepen. Voor den kant der zijbeuken behoeven wij niets van onze woorden terug te nemen; aan de middelbeukzijde echter worden de schuine facetten gehalveerd — de binnenhelft volgt het spitsbogig beloop van den geheelen boog — de buitenhelft stijler opgaande, een ander profiel verkrijgende en op een konsool rustende, loopt onmiddelijk onder de gaanderij door, in vorm van een lichten elliptischen boog, waardoor de sierlijke balustrade van den zwaren arcadeboog gescheiden wordt en een meer zwevend karakter verkrijgt. Ongeveer op manshoogte boven de gaanderij openen zich de vensters der middelbeuk; zij verschijnen tusschen de vermelde binnenforten, welke natuurlijk door bogen verbonden zijn, als geplaatst in diepe nissen. Lichtgevend zijn zij nog, maar dat is ook alles; want niet alleen dat zij van maaswerk ontbloot zijn, ook hun oorspronkelijke vorm in rechtstand en boog heeft geleden. Met de vensters der zijbeuken is dit laatste niet zoo zeer het geval: van maaswerk is echter ook daar niets meer overgebleven en nog minder van „gemalte Fensterscheiben." Bij eenige blinde vensters of nissen slechts vindt men de oude motieven behouden.

Daar 't koor door schot en gestoelte tot op een aanzienlijke hoogte van 't schip gescheiden is, kon een overzicht over 't geheel niet verkregen worden; maar in 't verlaten koor doorgedrongen, bewonderen wij ook daar de ruime, wel is waar eenvoudige, maar harmonische dispositie, de schoone, sprekende, vensterrijke sluiting; hier is de plaats om vast te stellen, dat wij, afwijkende van de opgave van Van der Aa, voor 't koor een vroegere bouwperiode aannemen dan voor kerk en toren; welke meening steunt zoowel op 't verschil van hoogte en materiaal, als op 't karakter der bladkapiteelen.

Tusschen schip en koor, met den rug naar 't laatste, vinden wij de oude koorbanken terug, wier zijstukken de hoogste bewondering der kenners wegdragen; met name eene H Barbara, aan den noordelijken buitenkant, munt uit zoowel door bevalligheid van houding en plooien, als door den zwier, waarmede zij haar torentje draagt. Men zie het door den Heer Otto Mengelberg geteekende titelvignet.

Wij richten thans den blik weer naar 't gewelf en maken met een kort woord gewag van de beschildering, die daar onze aandacht trekt. In de zijbeuken is ze gerestaureerd — lang geleden en niet al te gelukkig — in de middelbeuk zijn de resten der oorspronkelijke vormen en kleuren bewaard gebleven. De ribben zijn donkergrijs, de kappen met blad en bloemornament versierd en wel op grond van eenvoudigen witkalk, hetgeen onze deken als het oude karakteristieke der Nederlandsche kerkbeschildering meent te mogen aanzien en aanprijzen. In 't gewelf van de noordelijke zijbeuk zijn op origineele wijze met enkele losse figuren de patroons en enblemata der gilden voorgesteld Waar wij staan, valt ons juist een met pijlen royaal gespekte H Sebastianus in 't oog en daar, onder de volgende rib uitkijkende, verkondigt ons een stevige, geopende schaar, dat onder dit gewelfpand het achtbare kleêrmakersgild zijn kerkelijk tehuis had. Iets nader toetredende ontwaren wij nog naast de schaar tot onze verrassing de zoo zeldzame voorstelling van den éénhoorn, het symbool der H. Maagd.

Was zij de patrones der kleermakers in 't algemeen of alleen van de knipvaardige Bommelaars?

Maar niet alleen decoratieve polychromie geeft ons de Bommelsche kerk te aanschouwen — ook met figurale wandschilderingen heeft een kundig penceel eenige welverlichte muurvlakten overdekt; het westelijk sluitingsvak der noordelijke zijbeuk vertoont den ook lichamelijk grooten Heilige St. Christophorus, 't Jesuskindje den breeden stroom overdragende.[1]) Op den westwand der zuidelijke zijbeuk hebben wij reeds terloops een uitgebreid maar erg gehavend tafereel opgemerkt. Bij nader toezien meenen wij te erkennen een soortgelijke voorstelling als die van Orcagna of Lorinzetti in het Campo-Santo te Pisa. Fragmenten van paarden en ruiters, stilstaande en neerziende, honden, slangen enz. Een rijkgetooid jachtgezelschap vindt zijn weg belemmerd door drie openstaande lijkkisten met hun somber stemmenden inhoud. De triumf des doods! Aan den dood herinneren ook hier gelijk in al onze kerkgebouwen de verschillend gevormde zerken uit een reeks van eeuwen. Ook in wapen, letter en ornament is hier nog de Gothiek te vinden. Voor tijdhebbende liefhebbers, kunst- en geschiedvorschers een schoone gelegenheid om afdrukken en inscriptiën te verzamelen. Maar 't diep gegons van den klokkeslag roept ons naar buiten — den hartstochtelijken klokkenkundige zou 't naar boven roepen en al het overige doen verzuimen — want die sonore klank wekt de gewisheid op, dat de machtige toren van Bommel, machtige metalen stemmen in zijn binnenste huisvest.

---

1) Zie de afbeelding daarvan in de verhandeling van onzen deken *Van Sinte Christoffel's Beelden.*

IV. HET HUIS VAN MAARTEN VAN ROSSUM.

Wij zijn wat breedvoerig geweest bij de beschrijving der prachtige St. Maartenskerk — bij en in het huis van Maarten van Rossum mogen en kunnen wij ons niet lang meer ophouden. Betreurden wij den gehavenden toestand van 't schoone kerkgebouw — het huis van Maarten van Rossum lacht ons, dank de restauratie toe, welgedaan, gewasschen en gekamd als of 't pas uit de handen van zijn scheppers aan den bewoner ware overgegaan. 't Is een gevelhuis met hoektorentjes, de breede of dakzijde der straat toekeerende. Opmerkelijk zijn de consoles van bergsteen en baksteen op origineele wijze gecomponeerd, die de torentjes dragen; de bogen en boogvullingen boven de ramen, fijn renaissance beeldhouwwerk, vrouwelijke en mannelijke borstbeelden — ook de ankers zijn van eigenaardigen vorm

Daarbinnen neemt ons een ruime gewelfde middengang op, rechts en links toegang verleenende tot eveneens gewelfde vertrekken, met schouw en diepe vensternissen. De bovenverdieping vertoont de aloude vaderlandsche zoldering — donkere eiken, moer- en kinderbalken Het hoofdlokaal bevat aan den gevelkant een breeden schoorsteen, ter weerszijde waarvan smalle hooge vensters zijn aangebracht. Met groene tafel en balie, opgang en bijlokalen maakt het geheel een statigen stemmigen indruk, wel passend bij zijn tegenwoordige bestemming. De rechterlijke macht toch heeft in onze dagen het huis van den Gelderschen Condottiere in bezit genomen, het zwaard des krijgsmans werd vervangen door het zwaard der Sancta Justitia. In den tuin doordringende vinden wij nog een achterbouw met twee kleine, gekoppelde, schilderachtige geveltjes, benevens den traptoren met peervormige bekapping.

Ten slotte bezien wij nog den Gasthuistoren: „le couronnement est intéressant. La tour a conservé son cadran ancien accompagné de personnages" zegt IJsendijke. Inderdaad de doorbroken spits met zijn ribben en fialen, het klokkenspel vrij vertoonende, met den krachtigen, 't geheel bekroonenden, spits uitloopenden, kruisdragenden knop maakt een schilderachtig effect, waartoe de breede traptoren het zijne bijdraagt.

Oude trapgeveltjes van verschillenden aard herinneren ons hier en daar aan den rijkdom in vormen en den individueelen kunstzin van vroeger tijden. Op de Amsterdamsche tentoonstelling prijkte in „Oud Holland" met de reproductie van het huis van Maarten die van een dier geveltjes met houten onderpui, stoep en luifel.

Een poortfragment, rechts en links door huizen geflankeerd, sluit de breede hoofdstraat naar de Waalzijde af. Onder den poortboog doorgaande, zijn wij met een paar stappen op de Waalkade. Wij bewonderen de breede rivier met pont, schepen en booten, en onder de wijdgespannen spoorbrug door wordt ons oog getrokken en geboeid door de zachte lijnen en fijne tinten van 't zonnig verschiet.

't Station Bommel is gelegen op een half uur afstand van de stad. Een patriarchale omnibus wacht de uitstappende passagiers en brengt ze netjes één voor één aan huis, telkens een gezellig toertje door 't stedeke makende. Zet nu

de trein, als in ons geval, een buitengewoon getal reizigers af, dan neemt het geduldige en stevige voertuig 't karakter van mailcoach aan en beherbergt op bok en imperiaal, wat binnen niet kan geborgen worden, terwijl koetsier en conducteur zich tusschen de knieën van de bokbezitters behelpen. Zoo zijn wij Bommel in- en uitgetogen.

Na het ontbijt, dat om 12 uur in het Hotel Gotschalk werd ingenomen, gat de vicedeken, de heer J. Lindsen, een kort voorbereidend overzicht over de geschiedenis van Zalt-Bommel en de St. Maartenskerk. De gildemaaltijd werd om 5 uur gehouden bij den heer Okhuijzen te Utrecht, onder voorzitterschap van onzen deken, getooid met het insigne zijner waardigheid, de prachtige gilde- en jubileketen.

